

УДК 821.161.2 Жил(045)

К.Г. Сардарян

ВІЗІЯ МИТЦЯ У ТВОРЧОСТІ ІРИНИ ЖИЛЕНКО

І.В. Жиленко залишила помітний слід в українській літературі другої половини ХХ – початку ХХІ ст., збагативши її багатьма високохудожніми творами. Її перу належать два десятки поетичних збірок, а також книга спогадів «*Nomo feriens*». Доробок письменниці є унікальним явищем в історії української літератури, оскільки містить по суті різні твори як за жанром, так і за стилевими особливостями.

Творчість І. Жиленко привертала досить пильну увагу критиків і літературознавців. Окремі аспекти її творчого доробку розглядали такі відомі автори, як Д. Дроздовський, М. Жулинський, О. Забужко, Р. Коргодський, М. Коцюбинська, А. Макаров, М. Сулима, Л. Тарнашинська, Г. Штонь та інші. В цілому, в українському літературознавстві чимало досліджень, присвячених творчості мисткині, зберегли актуальність. Однак, повне дослідження творчості, аналітичне узагальнення і систематизація даного матеріалу на сьогоднішній день відсутні.

Об'єктом дослідження є поетичний доробок та книга спогадів «*Nomo feriens*» І.В. Жиленко.

Мета нашої наукової розвідки полягає у дослідженні авторської візії митця в творчості І. Жиленко. Для досягнення поставленої мети передбачаємо розв'язання таких завдань:

- проаналізувати розуміння мисткинею творчості;
- з'ясувати усвідомлення поетесою обов'язку поета та його призначення в суспільстві;
- дослідити різноаспектність образів митця у творчості мисткині.

Актуальність статті зумовлена недостатнім дослідженням творчості І. Жиленко та, зокрема, концепції візії митця в літературних творах мисткині.

Рефлексії стосовно призначення поета звучать у творчості багатьох митців. І.В. Жиленко також усвідомлювала своє літературне покликання, погляди на мистецтво та призначення митця поетеса

висловлювала у книзі спогадів «Homo feriens» та поетичних творах. Концепція суспільної ролі митця формувалася у І.В. Жиленко під впливом тоталітарного режиму, утисків прояву національного.

У передмові до збірника «Євангеліє від ластівки» Ірина Володимирівна висловлює міркування про щастя творчості, нескоримість поетів, і водночас, про безпорадність та непристосованість людей мистецтва до звичайного життя: «Поети беззбройні і незахищені, їх так легко скривдити, що, здається, вони мусили б викликати у «господарів життя» зневажливу жалість, як блаженні або діти. Моцарт, Гофман, Андерсен, Галчинський, Плужник... Який безпомічний дитсадок! Чому ж стільки безжалісної ненависті довкола них? Стільки кривд? Ні, не тому, що успіх. А тому, що всім своїм ситим (вірніше, неситим), усевсмоктуючим, знудьгованим нутром можновладці відчують: ці нікчемні слабаки їм не підвладні, вони щасливі таким щастям, до якого зась і королям, і полководцям, і мільйонщикам. Це щастя творчості – співтворчості з Богом. Не жалійте геніїв. Хай вони вас жаліють. Але і не вбивайте геніїв. Бо людство – це тільки генії. Золотий пісок, намитий віками з людського намулу» [3, с. 16].

Серед поетичного доробку мисткині звертають на себе увагу твори, що відбивають погляд на поезію та призначення поета. До числа таких належать: «Маляр», «Жебрацька пісня», «Продавець щастя», «Місячний канкан», «День народження» – із книги «Чайна церемонія» (1990 р.); «Вдосвіта», «Мій час», «Осінь Свобода», «Зелений шум», «Дощове літо», «Уроки музики», «Літо вмерло», «Я розкрила балкон...», «Казки Шахразади» – із книги «Вечірка у старій винарні» (1994 р.).

Про богообраність людей мистецтва розмірковує поетеса у творі «Маляр». Вона доходить висновку, що «в митців свої шляхи, свої – в мистецтва» та, на жаль, найчастіше їм не по дорозі. Нужденне життя «крихкотілого» маляра контрастує з його величними витворами мистецтва, що перейшли у безсмертя. В цьому творі простежується паралель із поезією Ш. Бодлера «Альбатрос», в якій поет-символіст відбиває проблему митця-альбатроса, що є безпорадним перед юрбою, стає приземленим. Концепція усвідомлення місця поета в суспільстві розкривається в русі філософії екзистенціалізму, що

репрезентовано в осмисленні несумісності генія та натовпу, його безпорадності. Митець для загалу є білою вороною, вигнанцем, якому сірість не пробачає інакшості:

Поет подібний теж до владаря блакиті,
що серед хмар летить, мов блискавка в імлі.
Але, мов у тюрмі, в юрбі несамовитій
він крила велетня волочить по землі.. [1]

Романтична візія незбагненого юрбою митця простежується в багатьох поезіях мисткині.

«Жебрацька пісня» присвячена Євгеніві Сверстюку. Поезія передає відчуття трагічної несумісності людей мистецтва з жорстокою дійсністю:

Згнітивши серце, я поміж юрбою
ішла собі. Сльотилися думки.
Пощо боятись голому розбою?
Я й не боюсь. Без цілі. Навпрошки
я увіходжу у літа. Така
голота нещадима – хоч до раю!
І крізь утерте слово у дірках
душі моєї пустка прозирає [3, с. 346].

Лірична героїня намагається мовчати, хоча її душа рветься на частини, вона вимолоє у Часу «погідну годину» для тих, «хто ще до смертоньки помер». Пряма вказівка на арешт свого друга, Євгена Сверстюка, який виступав проти дискримінації української культури, був активним ідеологом дерадянизації, докладав зусиль до здобуття незалежності України. Вражена арештом Є.О. Сверстюка та сповнена болю й туги, поетеса пише:

Свій тихий вірш в долоньках вигрівай.
Залий кімнату Генделем і Бахом, –

коли сокира падає на плаху,
і котиться вродлива голова [3, с. 346].

Свого друга поетеса називає «убієним пророком», на її думку, у всіх пророків доля трагічна та складна, бо вони вразливі та самотні. Проте, її не залишає надія на воскресіння пророка, адже земля для нього надто мілка:

Христос воскресне, бо земля глибока –
мілка для убієнного пророка.
А нам? А нам лишилася печаль,
і мідяки зелені на очах [3, с. 346].

Поезія закінчується констатуванням безсилля, їм залишається лише боязко обожнювати месій, тому, можливо, не варто «дарма мордувати пера».

Останні рядки відбивають трагічне світовідчуття поетеси, вона просить:

Згнітивши серце думами, смутна,
Тремчу: «Своїй голоті нещадимій
Дай, Часе мій, погідную годину –
Усім, хто вмер на дні своїх кімнат» [3, с. 347].

Рефлексії стосовно обов'язку поета властиві й іншим шістдесятникам. У цьому контексті розглянемо візію поета у творчості В. Стуса, який, за словами М. Єгорченка, кілька разів змінював свої погляди на різних етапах творчого шляху. Концепція митця у творчості В. Стуса «містить елементи неоромантичного образу поета. На матеріалі віршів ранніх збірок можна виявити низку образів, пов'язаних із постаттю поета: це поет-мрійник, поет-медіум між природою і людиною; поет як обранець, образ ночі як час творчості; протиставлення поета людській юрбі, тема конфлікту поета і світу, поета й епохи. Постать поета тісно переплітається з концептами натхнення,

щирості, слова, долі. Зокрема концепт натхнення реалізується через образ голуба, а у віршах двох останніх збірок – образи усамітнення, тиші, спокою і темряви. Крім того, у ліриці Стуса втілення образу поета набуває рис іконічності, де фігурує символіка долонь, молитви, серця, пера, літер, які пов'язані із розумінням творчості як сакрального акту. Концепція поета у Василя Стуса неоднозначна; вона радше постає із системи антиномій: «готове» / риторичне слово культури і нове слово поета, поет-трибун / пророк у вульгарному розумінні і поет-медіум, поет-публіцист, поет-інтелектуал» [2, с. 74]. Паралелі із візією поета у творчості шістдесятників – В. Стуса та І. Жиленко простежуються у русі філософії екзистенціалізму.

В іронічній поезії «День народження» поетеса зізнається в тому, що іноді «її Пегаса кусає гедзь», тому, трапляється, вона «втрачає своє земне тяжіння». Мисткиня виливає свій смуток у віршах, торкаючись заборонених тем:

Свари! Штрафуй! – Не відречусь
римованої скверни.
Поезія – вона з ребра,
з нутра, і – хоч ти лусни! –
нутро не слухає порад
досвідченого глузду! [3, с. 357]

В іронічній формі авторка проголошує серйозні речі, свої життєві пріоритети: ніколи І. Жиленко не писала «на замовлення», не прислухалася до порад начальства та не підлаштовувалася під обставини, вона не тримається за матеріальне, тому не боїться втрачати, адже:

Тій, що дорівнює нулю,
вже нічого втрачати [3, с.357].

Єдине, за що хвилюється лірична героїня поезії, – втратити своє моральне обличчя:

Лиш не зазнала б я ганьби:
згубить своє обличчя.
Та старомодного ідальго –
ідеалізм, та вірність Музі,
та скриньку давню, музикальну,
казкових сповнену ілюзій.
Не розгубить би друзів давніх
в життєвих катавасіях.
Не втратить би прекрасну даму,
сестру мою – фантазію [3, с. 358].

В образі ліричної героїні легко вгадується сама поетеса, для якої на першому плані родина та турбота про своїх близьких, жіночі, родинні обов'язки вона ставить вище кар'єрного росту:

І вічна, звична ноша та
В руках земної жінки –
Ото і є моя свята
вузда, земне тяжіння.
Куди б не мчав мене пегас –
То просто так, турне.
Я повернусь в належний час,
Сплативши викупне [3, с. 358].

Тогочасне суспільство зневажає мистецтво, у нього в ціні:

Уміння жить, тримать за вітром ніс
і від корита ближнього відтиснуть.
То все – в ціні. Запазуховий камінь,
і кишенькова дуля, і цинізм,
і чарковий (за сімома замками)
опозиціонізм. Це все – в ціні [3, с. 359].

Для ліричної героїні нестерпною є рабська слухняність, тому вона всіх навчає «своїй абетці»: «Раби не ми. Ми не раби» [4, с. 360]. Для поетеси найціннішими скарбами у житті були: «весела мужність у життєвій скруті», «уміння гріть, любити, творить, життя боготворить».

Поезія «Мій час» – побудована у формі монологу, в якому лірична героїня, сповідуючись, звертається до Бога. Вона ні про що не жаліє, не має бажання будь-що змінювати у своєму житті, навіть не вимолює полегшення, вона вдячна Богові за всі радощі, що випали на її багатостраждальне життя.

Не треба за мене платити відкупне.
Я вірна і людям, і Богу, і часу.
Мій час одійшов і чекає мене.
Мені він прекрасний!
Так, я поетеса тих літ, по війні...
Ох, часе мій, часе, було в тобі всього!
Та – лай, чи не лай –
а другого мені
не мати. Та я і не хочу другого [3, с. 440].

Водночас і лірична героїня прощає за те, що була обділена та покірно чекає «...Господня суда / над часом своїм / і над нами» [3, с.441]. Називає себе поетесою часу, що пішов, вона не соромиться «бути поетом», на її думку, «соромно бути багатим».

У вірші «Зелений шум» лірична героїня, сповнена смутком, звертається до Бога з проханням дати відповідь на питання: в чому її провина? Складне життя творчої особистості є предметом смутку ліричної героїні, оскільки вона залишається одинокою, незрозумілою в цілому світі, крім того, люди агресивно налаштовані до інакших, неподібних до себе. Навіть, відчуваючи тендітну душу поета, вони ще більше хочуть загнати його в кут: «– Ату його! Ату! Ату!» [3, с. 444]. Постає питання ігнорування мистецтва, натопв не розуміє митця, а тому нехтує його витворами:

Відсіявся, сіваче. Діло звичне.
Не твій це ярмарок.
Та й час не твій, мабуть.
За все твоє розумне, добре, вічне
Тут і гроша тобі не подадуть [3, с. 443].

Гіркота від усвідомлення самотності, роздуми над тим, як зберегти шляхетність в «тісноті» та серед «хрупання кісток», «в звіриних зойках спареної плоті». Розчарування в людях, призводить до зневіри, жевріє лише віра в Бога. Мисткиня нічого не просить у Всевишнього, вона впевнена, що чесно заробила «свій рай», з якого її виганяють. Під «раєм» авторка розуміє спокійне життя, вільне мистецтво, коли ніщо та ніхто не забороняє їй творити.

Поетеса у вірші «Вдосвіта» розкриває таємниці, як краще «захопити» сни вікна та «тінь його фантазмагорій». Вона радіє, пізнаючи щасливі таємниці, та розкриваючи «безкінечність світу». Мисткиня наголошує, що для творчості краще вставати раніше, поки душа має найміцніший зв'язок зі світом ірреального. Крім того, за І. Жиленко, саме поетові відкрита «нереальність»; митець до скону має виконувати свій обов'язок, що полягає в радості творчості, тому вона закликає:

Вставай! Засвідчуй радість, мов лампаду.
Поки розкрите небо для сердець,
Поки твій стіл не ліг у барикаду
і ніжну скроню не пробив свинець [3, с. 439].

У триптиху «Казки Шахразади» І. Жиленко наголошує, що життя нічого не шкода для мисткині, вся краса життя – для неї. В образі Шахразади вгадуємо саму авторку, творчість – це вічність, що входить в поетесу та яку потрібно «видихати», до того ж вона є безсмертною, оскільки творчість не вмирає, не губиться у віках, проте митцю важливо вчасно вилити свої думки на папір:

Все дало їй! І, навіть, безсмертя
вмістило в той строк.
Може вибухнуть серце,
коли вчасно не схопиш перо [3, с. 448].

Життя митця нелегке, проте щасливе, на інше вона б його не змінила.

Поет- ювелір, маг, ворожбит, що може огранювати слова:

Ввіллються в вірш скляні дощі грибні,
мов у сапфір. Я ж – ювелір старанний –
текучий камінь римами ограню
і свічку засвічу у глибині [3, с. 467].

У поезії «Я розкрила балкон...» лірична героїня стверджує, що для щастя їй не потрібно ані підстав, ані умов, навіть, якщо у людей не в ціні труд поетеси, вона не полише справу свого життя, тим більше, що навесні її талант «розростається» та «квітне», прокидається разом із природою:

Бог із ним, з невеселим земним житієм.
Хай мій труд у людей не в ціні, –
Та дарма.
Стану я у весні – солов'єм.
Соловей стане серцем в мені [3, с. 461]

І. Жиленко зауважує, що поет, митець сприймає все по-іншому, особливо гостро: «Бо поет – довічне дитя – і той поет, що віддає себе, і той, що приймає його в себе, щасливо і вдячно. І для обох життя сповнене майже «солодострасної» чуттєвої радості – кольори, звуки, дотики, запахи, рухи, жести, все сповнене змісту, глибини і чекання щастя. Пам'ятаєте, у Буніна: «Я якось фізично відчуваю людей. Я все фізично відчуваю. Я справжнього художнього єства. Я завжди світ сприймав крізь пахощі, барви, світло, вітер, вино, їжу – і

як гостро. Боже мій, до чого гостро, аж боляче!» [3, с. 20]. Рядки з публіцистичного твору І.О. Буніна «Окаянні дні», написаного в формі щоденника, в якому автор відбиває власні спостереження щодо постреволуційного періоду.

Слова Ірини Володимирівни: «...і молюсь Богові своїми віршами – бо тільки так і вмію молитися» [3, с. 20] підтверджують безпосередній зв'язок мисткині з Вишнім, тому закономірним здається синонім «пророк», «пророчиця» до слова поет. Творчість мисткині не підпорядкована владі, закону, «досвідченому» глузду, жиленківська творчість – це звільнення розуму, щире виявлення власної, істинної природи.

У творчості І. Жиленко прочитується богообраність митця, несумісність генія та реальної дійсності, несприйняття юрбою митця. Авторка проповідує вільне, незалежне від соціальних умов мистецтво. Багатоаспектність образу митця має певні особливості. У творчості письменниці творча особистість постає в таких іпостасях: поет-пророк, поет-ворожбит (йому відкрито майбутнє та ірреальність), поет-дитя (приймає зовнішній світ з дитячою безпосередністю та безкорисно віддає себе світу). Перспективи подальших досліджень передбачаємо у систематизації метафізичної характеристики концептуальних поглядів письменниці на мистецтво.

Література

1. Бодлер Ш. Альбатрос / Ш. Бодлер; [пер. М. Терещенко] // Бодлер Ш. Вірші: Переклади різні. – Режим доступу: http://ae-lib.org.ua/texts-c/ baudelaire_poesie_uu.htm
2. Єгорченко М.О. Концепція поета у творчості Василя Стуса / М.О. Єгорченко // Наукові записки НаУКМА. Серія: Філологічні науки. – 2009. – Т. 98. – С. 71-74.
3. Жиленко І. Євангеліє від ластівки: Вибране з десяти книг / І. Жиленко ; [під ред. В. Шевчук та ін.; упоряд., вступ. ст. та бібліограф. А.М. Макарова]. – Харків : Фоліо, 1999. – 544 с.
4. Жиленко І. Номо feriens: Спогади / І. Жиленко; [передм. М. Коцюбинської]. – К.: Смолоскип, 2011. – 816 с.
5. Сардарян К. Г. Епістолярії Ірини Жиленко в біографічному та історико-культурному контексті : монографія / К.Г. Сардарян. – Донецьк : Ноулідж, 2014. – 216 с.

Анотація

К.Г. Сардарян. Візія митця у творчості Ірини Жиленко

У науковій розвідці досліджується концепція візії митця у творчості І. Жиленко, що формувалася у поетеси під впливом тоталітарного режиму, утисків прояву національного. Концепція усвідомлення місця поета в суспільстві розкривається в русі філософії екзистенціалізму, що репрезентовано в осмисленні несумісності генія та натовпу, його безпорадності. Митець для загалу є білою вороною, вигнанцем, якому сірість не пробачає інакшості. Романтична візія незбагненого юрбою митця простежується в багатьох поезіях мисткині. На її думку, у всіх пророків доля трагічна та складна, бо вони вразливі та самотні. В образі ліричної героїні легко вгадується сама поетеса. Авторка проголошує свої життєві пріоритети: ніколи І. Жиленко не писала «на замовлення», не прислухалася до порад начальства та не підлаштовувалася, вона не тримається за матеріальне. Складне життя творчої особистості є предметом смутку ліричної героїні, оскільки вона залишається самотньою, незрозумілою в цілому світі, крім того, люди агресивно налаштовані до інакших, неподібних до себе. Мисткиня наголошує, що для творчості краще вставати раніше, поки душа має найміцніший зв'язок зі світом ірреального. За І. Жиленко, саме поетові відкрита «нереальність»; митець до скону має виконувати свій обов'язок; творчість – це вічність, вона є безсмертною, оскільки вона не губиться у віках.

Ключові слова: концепція мистецтва, візія поета, поет-пророк, поет-ворожит, поет-дитя, філософія екзистенціалізму.

Аннотация

К.Г. Сардарян. Визия поэта в творчестве Ирины Жиленко

В статье исследуется концепция видения художника в творчестве И. Жиленко, которая формировалась у поэтессы под влиянием тоталитарного режима, притеснений проявления национального. Концепция осознания места поэта в обществе раскрывается в русле философии экзистенциализма, что представлено в осмыслении несовместимости гения и толпы, его беспомощности. Художник для общественности является белой вороной, изгоем, которому серость не прощает непохожести. Романтическая визия непонятого толпой поэта прослеживается во многих произведениях поэтессы.

По ее мнению, у всех пророков судьба трагична и сложна, так как они уязвимы и одиноки. В образе лирической героини легко угадывается сама

поэтесса. Автор провозглашает свои жизненные приоритеты: никогда И. Жиленко не писала «на заказ», не прислушалась к советам начальства, не подстраивалась, она не привязывалась к материальному. Сложная жизнь личности является предметом печали лирической героини, поскольку она остается одинокой, непонятой, кроме того, люди агрессивны настроены по отношению к неординарным личностям. Поэтесса отмечает, что для творчества лучше вставать пораньше, пока душа имеет прочную связь с миром ирреального. По И. Жиленко, именно поэту открыта «нереальность»; художник до конца жизни должен выполнять свой долг; творчество – это вечность, оно является бессмертным.

Ключевые слова: концепция искусства, образ поэта, поэт-пророк, поэт-колдун, поэт-ребенок, философия экзистенциализма.

Summary

K. Sardaryan. Artist's vision in works of Irina Zhylenko

The article examines the concept of artist's vision in works of Irina Zhylenko, which is formed under the influence of totalitarian regime, manifestation of national oppression. The concept of awareness poet's social place reveals in motion the existentialism philosophy, which is represented in understanding the incompatibility of genius and the crowd, her helplessness. Artist is a white crow for the public, an outcast, whose mediocrity will not forgive otherness. Romantic vision of the marvelous artist is traced in many poems.

To her mind, prophet's fate is tragic and difficult because they are vulnerable and alone. The lyrical poet is the display of herself. The author declares his life priorities: I. Zhylenko did not write «to order», listened to the advice of his superiors or adjust to, she let the finance go. The subject of lyrical sadness is the difficult lonely life of the creative person, in addition, people's aggressive attitude towards the ordinary person. The poet said that creativity is better to get up early, as the soul has a strong link with the world of surreal. According to I. Zhylenko, «unrealistic» is opened to the poet; the artist should perform his duty until death; creativity – it eternity, it is immortal because it is lost in centuries.

Key words: concept art, poet's vision, the poet-prophet, the poet-sorcerer, the poet-child philosophy of existentialism.

Інформація про автора

Сардарян Каринна Гамлетівна – ORCID: 0000-0002-6241-9371; докторант Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди кафедри української та світової літератури, кандидат філологічних наук, доцент; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна